

Robert Stallaerts

Het nationalisme in Joegoslavië. Eigen identiteit en gemeenschap

Voorspel

"Raz jedan, raz dva". Zo telde de dansmeester in Makedonische folklore ons de maat voor. Nu eens konden we een stap volgen, dan kwam er weer een onvoetige beweging. Rust.

Plots een klap en het plaasteren borstbeeld van Tito was van zijn blok getuimeld. In duizend stukken. Wellicht van de onvermoede trillingen. Verbijstering, ironisch verbeterd gelach en de boel wordt onder luid commentaar opgeruimd.

Voorwoord.

"Onder de hedendaagse staten is er geen beter voorbeeld van de problemen die extreme culturele verscheidenheid opleveren voor het bereiken van politieke cohesie dan Joegoslavië. De culturele complexiteit van dat land is legendarisch en maakt het voortbestaan van één enkele Joegoslavische staat van 1918 tot op de dag van vandaag tot een klein wonder." ¹

(L.Cohen en P.Warwick,1983).

1. Inleiding. Wat ons (niet) bezig houdt

We hopen dat bij publicatie de wonderen de wereld nog niet uit zijn. De auteurs lieten het citaat dan ook onmiddellijk vervolgen met de zin: "Maar deze verwezenlijking was op zijn minst een beetje gestoord"². Dit hopen we een beetje te illustreren.

Het is een moeilijke tijd voor Joegoslaviologen (of hoe heet dat beest?). Overal staren je vreemde gezichten aan in plaats van het obligate beeld van Tito. Tot voor kort volstond het de geschiedenis van Joegoslavië sinds de Tweede Wereldoorlog onder de knie te hebben om nagenoeg alle verwijzingen naar het politieke gebeuren te begrijpen. Nu moeten om de haverklap geschiedenisboeken geraadpleegd worden. Wie is Radic en wat is zijn betekenis als politieke figuur, vernoemd in een interview met de nieuwe (oppositie)leider Tudjman³? Welke politieke lijn

volgde de Radicale Partij⁴, vermeld in een verslag van rellen naar aanleiding van de tiende verjaardag van de dood van Tito? Van wie is dat portret in het gloednieuwe ook in België uitkomende blad van de Kroatische Boerenpartij⁵?

De referentiekaders moeten nodig uitgebreid worden. In dit artikel doen we hiertoe een bescheiden poging.

In de eerste plaats trachten we een globaal beeld op te hangen van de houding tot het nationale probleem in Joegoslavië. Welke zijn de voornaamste constituerende deelgroepen en hoe "ver-liep" hun verhouding ten opzichte van de eenheidsstructuur Joegoslavië? Welk beleid voerden de heersende regimes? Welke gevolgen had dit op institutioneel vlak? Wij zullen regressief in de geschiedenis teruggaan om fragmenten van deze vragen te belichten.

Het zal duidelijk worden dat van omzeggens elke natie een eigen geschiedenis zou moeten geschetst worden. In dit artikel beperken we ons tot een eenheidsperspectief. Slechts Kosovo krijgt iets meer aandacht omdat dat toch nog altijd het meest prangend de problemen van de eenheidsstaat Joegoslavië illustreert. Natuurlijk kunnen we ook niet volledig voorbij aan de recente evoluties in Servië, Slovenië en Kroatië. Elke beperking is arbitrair en frustrerend. Recentelijk wordt gewezen op het belang van Bosnië en Hercegovina voor het voortbestaan van Joegoslavië. Zowel Serven als Kroaten hebben er al aanspraak op gemaakt. Sommige Kroaten zoals Tudjman vinden het hun natuurlijk achterland. De Serven van hun kant willen onafhankelijke enclaves van Serven op Kroatisch en Bosnisch grondgebied.

Historisch is natuurlijk ook Makedonië zeer interessant. Zowel Bulgarije als Griekenland hebben vroeger de vorming van een eigen Macedonische nationaliteit en staat aangevochten. Er leven ook veel Albanese, die zich zouden kunnen afscheuren als een Groot-Albanese gedachte genoeg aanhang vindt.

Montenegro is sterk Servisch gekleurd. Milosevic slaagde erin de vorige regering te doen vallen ten voordele van medestanders. In Vojvodina deed zich vorig jaar hetzelfde scenario voor. Ook Kosovo werd in maart 1989 terug in de pas gebracht. Van de acht federale eenheden stond zo de helft onder de voogdij van Milosevic, terwijl de andere republieken zich juist tegen dit hegemoniestreven afzetten.

Tenslotte zullen we niet ingaan op de pogingen Joegoslavië te verenigen in een grotere federatie met andere Balkanlanden⁶.

2. Inloop. Volk en Staat

Wat is eigenlijk een natie (volk) en minderheid (nationaliteit) in de Joegoslavische context? Welke naties en nationaliteiten zijn erkend en op welke basis? Hoe is de Joegoslavische staatsinrichting en hoe is ze geëvolueerd? Welke historische achtergronden kunnen dit verklaren?

Deze eenvoudige vragen hebben een complex antwoord. Grondwetspecialisten en historici gaan nu nog in de clinch over sommige van deze problemen. Voor alles zijn de antwoorden lastig omdat de interpretaties meestal niet los staan van de eigen nationaliteit of politieke overtuiging van de onderzoeker. De lezer moet weten dat wij meermaals in Servië verbleven en dat een groot deel van ons bronnenmateriaal uit deze republiek afkomstig is. Is het ook daarom dat wij een gunstiger oordeel hebben over de onwtikkelingen in Servië en over de persoon van Milosevic dan gebruikelijk in de internationale pers?⁷

Wat is een natie? Wat is een nationaliteit? In zijn inleiding tot wellicht het meest interessante boek over de nationale vraag in Joegoslavië geeft P. Shoup volgende toelichtingen. Hij begint zijn behandeling met de waarschuwing dat het hoe dan ook moeilijk is betrouwbare informatie over het nationaliteitenprobleem te vergaren. Elke bron is natuurlijk nationalistisch getint. Dit begint voor buitenlanders (én voor autochtonen) al met de woordenboeken. Shoup wijst erop dat reeds in de Habsburgse tijd geen enkel overzichtswerk van poëzie of literatuur kon gevonden worden dat de Servische en Kroatische variaties verenigde. (Het verschil tussen Kroatisch en Servisch kan vergeleken worden met dit tussen Vlaams en Nederlands.)

De definitie van natie en nationaliteit in Joegoslavië heeft een zekere evolutie ondergaan en kent zijn typische specificiteiten. Het heeft zeer belangrijke gevolgen voor de staatsstructuur en de behandeling van minderheden.

Joegoslavië werd gesticht als koninkrijk van Serven, Kroaten en Slovenen. Kleine groepjes intellectuelen in Slovenië en Kroatië hadden vroeger reeds een gemeenschappelijke staat voor de Zuidslaven (*Jug* = Zuid) bepleit. Servië had in de negentiende eeuw zijn onafhankelijkheid van de Turken bevochten en trachtte nu eigenlijk een Groot-Servië op te bouwen. De Serven werden in de loop van de geschiedenis verdeeld over meerdere streken. Kosovo-Methohija, Montenegro, Makedonië en een deel van Bosnië werden geacht min of meer onder Groot-Servië te

vallen. Vandaar dat het Koninkrijk slechts drie bevolkingsgroepen in zijn naam droeg. Uiteraard werd de Groot-Servische interpretatie door autochtone bevolkingsgroepen aangevochten.

De kommunisten stelden tijdens de Tweede Wereldoorlog een federatie van zes republieken voorop : Servië, Slovenië, Kroatië, Makedonië, Montenegro en Bosnië-Herzegovina. De Oblast Kosovo en de Pokrajina Vojvodina werden naderhand als Autonome Provincies in de Republiek Servië ondergebracht. De staatsindeling berust op een theoretische constructie: het onderscheid tussen naties en nationaliteiten. De republieken werden opgericht voor naties: bevolkingsgroepen die de meerderheid vormen in een gebied en die geen ander thuisland hebben. Nationaliteiten zijn minderheden of bevolkingsgroepen die wel een eigen thuisland hebben, bijvoorbeeld Albanezen en Hongaren. Van in den beginne waren er discussies over de vraag of minderheden in een republiek (bv Serven in Kroatië) toch ook geen autonome status konden krijgen, een eis die vandaag weer opduikt. De bevoegdheden van de republieken werden in de loop van de kommunistische periode steeds verder uitgebreid. Het statuut en de bevoegdheden van de Autonome Provincies was de inzet van constante politieke strijd. De eis van Kosovo om het statuut van Republiek te krijgen werd voor het eerst officieel aangekaart in 1968.

De grote moeilijkheid om een definitieve oplossing voor de problemen te vinden, ligt in het feit dat op het grondgebied van elke republiek of provincie aanzienlijke minderheden leven. Verregaande politieke decentralisatie brengt de waarborgen voor deze minderheden in het gedrang.

3. De omwenteling in de recente periode

3.1. De Servische heropstanding

Naar onze mening kan men het breukpunt in de jongste ontwikkeling situeren op het ogenblik dat de Serviër Milosevic een meerderheid vindt in het centraal comité van de stad Belgrado om de verdraagzame, op een compromis aansturende D.Pavlovic ten val te brengen. Later wordt ook de president van Servië, I. Stambolic, vanwege zijn verstandhouding met Pavlovic gewipt⁸.

Sommige waarnemers wijzen op het belang van de affaire Agroko-

merc om de nieuwste ontwikkelingen in te zetten. Dit geprovoceerd schandaal bracht de economie van Bosnië-Herzegovina aan het wankelen. Het is te verklaren als een afrekening van twee politieke clans in Bosnië. Na een proces werd een beschuldigde directeur in eer hersteld. In deze visie wordt Bosnië-Herzegovina gezien als het scharnierpunt tussen het rijke noorden en het arme zuiden. Vernietigt men dit evenwichtspunt, dan valt Joegoslavië. Naar ons oordeel bewijst men deze republiek als finale scheidsrechter toch te veel eer. Milosevic zet een periode in van militante Servische agressieve politiek, zowel ten opzichte van Kosovo als ten overstaan van de federatie.

3.2. Servië en Kosovo

De achtergronden van het probleem Kosovo zijn complex⁹. Slechts twee aspecten zullen we even belichten. Zij hebben beide betrekking op de vraag: vanwaar de aanspraken en belangstelling van de Serven voor Kosovo?

Een eerste argument is historisch. Het huidige Kosovo was ooit het hart van een middeleeuwse Servische dynastie, die een toppunt van beschaving bereikte. Cultuurmonumenten zoals Servisch-orthodoxe kerken met prachtige fresco's getuigen vandaag nog van die bloeiperiode. De eigen Servisch-orthodoxe identiteit werd er opgebouwd. Toen de Turken de streek wilden veroveren had er de slag van het Merelveld plaats. Er ontstond naar aanleiding van die veldslag later een hoogwaardige epische literatuur die mee het erfgoed van de Serven vastlegde. Het lijkt dan ook moeilijk te verdedigen de huidige Serven volledig af te snijden van hun plaats van het ontstaan van hun nationale identiteit.

Vele Serven emigreerden in een latere periode van het Turks bewind naar het noorden. Het eigenlijke centrum van de Serven werd dan Belgrado. Dit verklaart ook de hoge concentratie van Serven in het oorspronkelijk Hongaarse Volvodina.

Kosovo werd gekoloniseerd door Albanese. Een groot aantal gingen over naar de Islamitische godsdienst. De Albanese aanspraken op Kosovo worden onderbouwd met de stelling dat de oorspronkelijke bewoners van die streek in de Latijnse periode Illyriërs waren, het eigenlijke stamvolk van de Albanese. De Zuidslaven -Slovenen, Serviërs, en Kroaten- vielen het huidige Joegoslavië binnen in de zesde eeuw en werden de dominante bevolkingsgroep in de zevende eeuw.¹⁰

Het tweede Servische argument om zich met Kosovo te bemoeien wordt gevonden in het feit dat de rechten van de belangrijke Servische minderheid die er achterbleef, constant geschonden werden. Verhalen over verkrachtingen, pesterijen en uitdrijving waren legio. Kosovo zou streven naar een etnisch zuivere bevolking om de aansluiting bij Albanië te vergemakkelijken.

Milosevic slaagde erin tegen de wil in van de andere leden van de federatie zijn greep over Kosovo te versterken. Hij organiseerde massabetogingen, gesteund door de Servische minderheid van Kosovo die zichzelf ook organiseerde en manifesteerde. Milosevic slaagde erin zijn machtsbasis uit te breiden door dankzij massabetogingen de regeringen van Vojvodina en Montenegro te laten vallen. Na lang touwtrekken en vervanging van leiders in Kosovo zelf werd het juridisch kader van Kosovo in maart 1989 gewijzigd. De autonomie die Kosovo bezat op de meeste gebieden, ook eigen rechtbanken en militia, werd afgeschaft.

Het politieke leven in Kosovo werd onder Servische curatele gesteld. Een opstand brak uit en langere tijd werd in Kosovo de noodtoestand gehandhaafd. Er was sprake van voortdurende schending van de mensenrechten; de vijandigheid tussen de bevolkingsgroepen bereikte een hoogtepunt. Andere republieken als Slovenië en Kroatië keurden het Servische optreden af en verhinderden lang het optreden van de federale overheid.

3.3. De reactie van Slovenië

Een eerste bron van conflict op het federale vlak lag dus al in het respecteren van de autonomie van de republieken. Slovenië en Kroatië keurden misschien wel gedeeltelijk uit eigenbelang de centralistische tendens en de hegemonistische aspiraties van Milosevic af. Dit kwam vooral tot uiting in de verwerping van het democratisch centralisme in de kommunistenbond. Volgens Slovenen en Kroaten (en ook Macedoniërs) konden de belangen van deelrepublieken niet overstemd worden door een gewone meerderheid. Milosevic controleerde immers al de helft van de federatie na de machtsovernames in Montenegro en de provincies in Servië. Dit zou dan ook de reden zijn waarom de Slovenen uiteindelijk de federale kommunistenbond zouden verlaten.

3.4. De economische tegenstellingen

De tegenstelling werd ook gevoeld door economische motieven. Traditioneel waren de minderontwikkelde streken voor een centralistisch beleid dat de ongelijkheidstendenzen door politieke tussenkomsten in de hand trachtte te houden. De noordelijke republieken hebben altijd gepleit voor een liberaler beleid dat de "economische wetmatigheden" hun vrije loop zou laten. Planning en interventie versus vrije markteconomie.

De Serviërs onder Milosevic stellen dat het economisch beleid van de federatie de rijke gebieden bevoordeelde. Een politiek van goedkope grondstoffen en landbouwproducten om de industrialisatie en de uitvoer te bevorderen heeft systematisch in het voordeel van het rijke noorden gespeeld.¹¹ De laatste tijd worden er nog oude koeien uit de gracht gehaald. Ten tijde van het conflict met Stalin werden strategische industrieën van de kwetsbare Servische laagvlakte naar het bergachtig binnenland van Bosnië en Slovenië overgebracht. Servië heeft nu onderzoeksprojecten opgestart en eist compensaties.¹²

3.5. De oppositie

Is er veel te doen geweest over het recht op afscheiding van de Slovenen, dan lijkt de reële evolutie in Kroatië veel gevaarlijker voor het verenigde Joegoslavië. De Slovenen hebben altijd op hun rechten gestaan om de afscheiding in hun grondwet in te schrijven, aangezien dit recht ook in de AVNOJ-formule¹³ voorzien was en werd overgenomen in de grondwet van 1974. Servische grondwetsspecialisten hebben het artikel enigszins sofistiek geïnterpreteerd in de zin dat het afscheidingsrecht door de republieken opgebruikt werd bij de vorming van de federatie.

Het blijft mijn indruk dat de Slovenen rationeel op hun rechten stonden, maar ook Joegoslavië feitelijk niet zouden verlaten. Toen enkele Slovenen dit in een volle zaal in Belgrado september 1989 Servische intellectuelen wilden aankaarten, kregen zij weinig gehoor. Toch klonken hun verklaringen, evenals meerdere uitspraken van de Sloveense leiders, geloofwaardig. Minder vertrouwen kan men stellen in de irrationele nationale gevoelens van de Kroaten. Hier wordt het voortbestaan van Joegoslavië wel degelijk op de helling gezet.

De verkiezingsoverwinningen van de oppositie in Slovenië en Kroatië hebben de kaarten flink dooreengeschud. Deze partijen staan radicale

privatiseringsprogramma's voor. Er wordt gesproken van een confederatie of zelfs afscheiding indien Milosevic geen water in zijn wijn doet. Er zijn tekenen dat ook in Servië democratiseringstendenzen veld winnen; de noodtoestand in Kosovo werd opgeheven.

3.6. Het Leger

De grote vraag is wat het leger zal doen. Er werd reeds bedreigd met interventie als de federale structuur van Joegoslavië (AVNOJ 1943) niet zou gerespecteerd worden. Voor alles moet de grondwet gerespecteerd worden. Anderzijds is het zo dat dreigende taal van de militairen tijdens het uiteenvallen van de Liga van Kommunisten totnutoe zonder praktisch effect bleef. Ook in het leger schijnt men zich neer te leggen bij nieuwe toestanden. Een zeker gevaar ligt in het feit dat de Servische nationaliteit in aantal en in het leidend kader sterk oververtegenwoordigd is. Dit versterkte het verzet tegen het leger, vooral dan in Slovenië. Een plan voor interventie in Slovenië werd er door journalisten van het jeuðblad Mladina openbaar gemaakt. Voor schending van militaire geheimen werden de journalisten door het federale gezag met een procedure in het Servo-kroatisch veroordeeld. De hoogste Sloveense gezagsdragers keurden de veroordeling af. Dit verklaart ook de populariteit van bijvoorbeeld de kommunistische leider Kucan in eigen midden.

3.7. Retro

Wij moeten nu een stap terug om de evolutie onder het kommunistisch bewind te schetsen. De grondstelling van de kommunistische doctrine bleef -duidelijker in de beginperiode dan later- dat klassenverschillen of beter klassensolidariteit de nationale verschillen overheersen. Met de economische ontwikkeling van Joegoslavië en de inrichting van een kommunistische samenleving gebaseerd op zelfbeheer zullen de nationale verschillen uit het duistere verleden opgeheven kunnen worden.

In de praktijk loopt het anders. De fragiele mozaïek¹⁴ die voor de Tweede Wereldoorlog na een eerste decennium al door een dictatuur moest gebonden worden, krijgt met het centralistisch kommunistisch bewind onmiddellijk na de oorlog een stabiel uitzicht, maar vertoont daarna meer en meer barsten.

4. Het Kommunisme en het Nationalisme

4.1. Het kommunistisch internationalisme

Uit de verscheurdheid en het geweld bleek uit de Tweede Wereldoorlog slechts de kommunistische partij op te staan met een programma dat alle naties kon verbinden. Mede gezien de specifieke ligging van Joegoslavië en de (soms stilzwijgende) akkoorden tussen de geallieerden slaagden de kommunisten erin hun partizanenstrijd te verzilveren. Na een korte periode van een beperkt pluralisme vestigden ze een eenpartijstaat. De staatsvorm was tijdens een zitting van de *Antifascistische Bevrijdingsraad* (AVNOJ) nog tijdens de oorlog (29 november 1943) vastgelegd als een federatie van republieken.

In de eerste periode na de oorlog werd echter het centralistische Russische organisatie-model overgenomen. De bevoegdheden van de republieken bleven zeer beperkt. Het blijvend verzet in Kosovo werd neergeslagen en ten opzichte van die streek bleef het centraal gezag hard tot aan de val van Rankovic (1966).

4.2. Het Joegoslavisch kommunisme

De breuk met Stalin in 1948 leidde al eerder tot veranderingen in de rest van Joegoslavië. De marxistische ideologie moest herdacht worden. In 1950 werd de Eerste Wet op het Arbeiderszelfbestuur afgekondigd. Joegoslavië ging een eigen specifieke weg. In de onzekere periode 1951-1961 werd getracht een eigen algemeen Joegoslavische nationaliteit uit te bouwen (Cohen, 1983, p.142).

4.3. Het polycentrisch kommunisme

De meer liberale verhouding tot de marxistische ideologie liet in overeenstemming met de zelfbeheersidee ook stilaan meer ruimte vrij voor decentralisatie in de politieke structuren. Er werd voortdurend op gewezen dat de vrije economische structuren -een markteconomie- ook meer geliberaliseerde politieke structuren vereisten. Economische hervormingen in 1961, 1963 en vooral 1965 braken de economie van Joegoslavië in principe open voor het buitenland.

In 1966 kwam Rankovic ten val. Hij was het hoofd van de veiligheids-

dienst en verantwoordelijk voor de kadervorming. Hij was de organisator en rechterhand van Tito. Hij vertegenwoordigde in theorie en praktijk de centralistische stroming in de kommunistische partij. In de kommunistische partij van Servië organiseerde hij het verzet tegen de economische hervormingen. Tenslotte werd hij beschuldigd van interne samenzwering en de afbraak van zijn imperium betekende de inzet van een liberaliseringstendens in het politieke stelsel.

Van dan af kregen de polycentrische tendenzen in de republieken vrij spel. Er werd geëxperimenteerd met een pluralistisch marxisme en de bevoegdheden van de republieken namen voortdurend toe. Het nationalisme groeide en kreeg meer uitingskansen. Dit werd in grondwetsamendementen vertaald.

Een tegenbeweging volgde: de liberale kopstukken binnen de kommunistische partijen van Slovenië, Kroatië, Servië, Makedonië, en Kosovo werden weggewerkt, maar de institutionele structuurverandering, vastgelegd in grondwetsamendementen en grondwetten, ging zonder veel hinder door. Er kwamen officiële veroordelingen door Tito, de hoogste partijinstanties en het leger, maar blijkbaar was de stuwende kracht van het nationalisme niet meer te bannen uit de institutionele onderbouw.

4.4. De verdringing van het nationalistisch kommunisme

Wij bekijken de nationalistische uitingen op het einde van de jaren zestig en begin jaren zeventig iets meer in detail. Zij vertonen overeenkomsten met de recente ontwikkeling. Heel wat gevallen leiders uit deze periode speelden trouwens een eerste rangrol in de recente verkiezingen in Kroatië.

Hoewel naar onze mening het Kroatische nationalisme heel wat gevaarlijker is voor de Joegoslavische federatie¹⁵, vond toen toch de eerste openlijke afrekening in Slovenië plaats. Naar aanleiding van de verdeling onder de republieken van een internationale lening voor infrastructuurwerken, had Slovenië bij de federale overheid geprotesteerd. Voor de eerste keer verzette een republiek zich openlijk tegen een beslissing van de federatie (Bilandzic, 1979, p.360). In de Sloveense pers gingen stemmen op om de financiële verplichtingen ten overstaan van de federatie te herzien. Tito zelf mengde zich in de affaire en vermaande de leiding van Slovenië. Hoewel niet officieel toegegeven heeft dit incident wellicht de hervorming van de federatie versneld.

Van grotere omvang was de politieke crisis rond Kroatië. Ook hier

spelen duidelijk economische motieven. De rijkere delen van Joegoslavië hebben traditioneel veel bijgedragen tot het ontwikkelingsfonds dat de zuidelijke onderontwikkelde gebieden ten goede kwam. Traditioneel hebben de noordelijke republieken altijd een liberaler economisch systeem nagestreefd. In het bijzonder geldt dit voor het handelsregime met het buitenland.

Specifiek in verband met het deviezenregime gingen de Kroatische studenten in staking. Het Kroatisch nationalisme, dat vanaf de stichting van Joegoslavië altijd al sterk was geweest, groeide uit tot een openlijke massabeweging (*maspok*)¹⁶. Ook de culturele nationaal-Kroatische component werd door de Matica Hrvatska sterk verdedigd. De politieke leiding van Kroatië was verdeeld, maar kon de rol van het nationalisme niet lossen. Leiders als M. Tripalo en S. Dabcevic-Kucar verdedigden in de federatie steeds nationalistischer standpunten. Uiteindelijk riep Tito na veel geschipper een crisisberaad bijeen in Karadjordjevo. Na heel wat peripatieën dwong hij de nationalistische Kroatische leiders tot ontslag.

In Makedonië en Servië werd in 1972 een aantal leiders afgezet die een te liberaal economisch beleid voerden. De economische liberalisering leidden tot grote industriële complexen; vooral de banksector werd beschuldigd van technocratische machtsvorming. In Servië sneuvelden M. Nikezic en L. Perovic, in Makedonië S. Milosavlevski.

De liberalisering na Rankvic val had de decentralistische en nationale tendenzen in een stroomversnelling gebracht. Tito en hoogste partijorganen zouden er een laatste keer in slagen het tij te keren.

4.5. "Contained" kommunisme

Nog een decennium tot na de dood van Tito - een tweejarige rouwperiode inbegrepen - zou de oude ideologie en het mikkemakkige politieke systeem voortkabbelen. Daartoe werden trouwens ook na '72 heel wat oudere leiders weer in functie hersteld. Maar onderhuids en vooral structureel groeide de decentralisatie en nationalisatie verder. Na de dood van Tito zou het voortgezette decentralistieproces dan niet meer in te tomen zijn. Alle republieken hadden zich met behulp van de grondwet van 1974 uitgebouwd tot nationale staten. De federatie zieltoogde en zou weldra begeven onder de druk van de economische crisis.

5. Nationalistische afrekeningen in de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog leidden de onderdrukte nationalistische spanningen tot een uitbarsting van geweld. Kroatische fascistische, de zogenaamde Ustasi gingen zich onder de leiding van Pavelic te buiten aan geweld op Serven in Kroatië, Bosnië en Hercegovina. De Servische Chetniks begingen wreedheden tegen de Moslim-populatie in Servië, de Sandzak en Bosnië-Hercegovina. Bulgaren, Hongaren en Albanezen vermoordden Serven uit Vojvodina, Kosovo-Methohija en Macedonië. (Shoup, 1968, p.10). Het partizanenleger onder leiding van Tito opereerde in gedecentraliseerde eenheden die op eigen houtje executies uitvoerden (Djilas, 1977)¹⁷.

6. Unitair parlementarisme en dictatuur

I. Banac (1984) ziet de problemen van het huidige Joegoslavië reeds in de stichtingsacte van de Joegoslavische staat ingeschreven. Hij behandelt de periode van het ontstaan in 1918 tot de eerste Grondwet in 1921. Aan de Kroaten en de oppositie wordt een Servische hegemonie opgedrongen, die tot permanente spanningen aanleiding zal geven. Bij de vorming van Joegoslavië staan de Serven immers veel sterker. Zij hebben al lang een eigen nationale staat. Hun militaire, politieke en intellectuele elite zal het nieuwe Joegoslavië overheersen. De oppositie in Kroatië komt nog maar pas onder de vleugels van het Oostenrijks-Hongaarse rijk uit. Van dan af zal er een spel van opbod ontstaan. Eigenlijk wordt de identiteit van de ander niet aanvaard en verglijdt het politieke spel tot een wantrouwig touwtrekken en sabotage.

Deze interpretatie van Banac is wellicht iets te negatief, want er lijken wel perioden van politieke samenwerking geweest te zijn, ondersteund door een soms voorbeeldige wetgeving op de minderheden en een op het eerste zicht goed geregelde federale structuur. Blijkbaar was het systeem toch te labiel en werd de samenwerking ondergraven door de ideologische eenzijdigheid en kwetsbaarheid van het kommunistische eenpartijensysteem.

Alleszins bleven de gebeurtenissen na de instelling van de grondwet van 1921 getuigen van de blijvende nationalistische tegenstellingen in het burgerlijk parlementarisme.

Op 20 juni 1928 werd St. Radic in het Joegoslavisch parlement neer-

geschoten. Over de aanleiding bestaan twee versies, maar zeker is het dat het om een nationalistisch getinte belediging ging tussen Serven en Kroaten. Mede naar aanleiding van die gebeurtenissen en in de vrees dat Joegoslavië hierdoor zou uiteenvallen werd door koning Alexander op 6 januari 1929 de dictatuur ingesteld. Een eerste aanslag op zijn leven door een Kroatisch nationalist (Ustasi) mislukte. Dan werd hij toch vermoord op 9 oktober 1934 door een vertegenwoordiger van een Makedonisch-Bulgaarse afscheidingsbeweging. Deze was naast een Albanese en Montenegrijnse verzetsbewegingen tegen de centrale staat actief sinds de oprichting van Joegolavië en had zich daarna op Bulgaars grondgebied teruggetrokken. De Montenegrijnse beweging was intern verdeeld geweest omdat er ook een Servisch gezinde stroming in Montenegro opereerde (De nakomelingen van de Middeleeuwse Servische staat Raska tegen de Montegrijnse staat Zeta). De Montengrijnse "Zelenasi" konden dan ook bedwongen worden. Een groot deel van de Albanese verzetshaarden konden opgeruimd worden na een politiek akkoord met de dictator Zog, die in Albanië de macht gegrepen had. Maar de Makedonische bevrijdingsbeweging, hoewel soms zelf in conflict met verzoenende Bulgaarse ambtenaren, kon haar agitatie permanent laten doorlopen. Deze verzetshaarden werden trouwens soms onhandig en wraakroepend aangepakt door het centralistisch Servisch getint bestuur.

In het beperkte overzicht van deze periode moet vermeld worden dat het Centrale Bestuur in Belgrado uiteindelijk vlak voor de Tweede Wereldoorlog een zekere autonomie toestond aan Kroatië. Op deze Kroatische staat beroepen de autonomisten zich vandaag opnieuw.

7. De vooroorlogse cultuurtradities en het ontstaan van het nationalisme

Banac heeft natuurlijk ongelijk wanneer hij de tegenstellingen niet terugbrengt op vroegere historische wortels.

Laat ons deze in grote trekken belichten. Een eerste algemene situering wijst op de drie grote cultuurtradities waartoe Joegoslavië onmiddellijk voor zijn ontstaan behoorde. Grofweg behoorde het noorden (Slovenië, Kroatië) tot het Oostenrijks-Hongaarse cultuurgebied, het oosten (Macedonië) tot het Turkse rijk en de Adriatische kuststreek stond onder Italiaanse invloed. Servië had zich het eerst vrijgemaakt van

de Turken. De kuststreek in het zuiden (Montenegro of Crna Gora) werd bewoond door een vrijheidslievend bergvolk dat aanluiting zocht bij de Serven. In het hart van Joegoslavië (Bosnië en Hercegovina) werd de bevolking blijvend geïslamiseerd. In het zuiden van Servië en aan de grens met Albanië was dit eveneens het geval: de autochtone bevolking van Albanese oorsprong werd er geïslamiseerd en het Servische orthodoxe deel was naar het noorden (nu het huidige "eigenlijke" Servië) geëmigreerd.

In de bevrijdingsstrijd tegen de bezetters zou het nationalisme opbloeien. In de geschiedenis en traditie wordt het nationale verleden opgedolven. Elk volk kent een eigen particuliere geschiedenis, die hier niet verder kan belicht worden.

8. Slotbeschouwingen. Lessen uit het Joegoslavisch experiment?

Twee keer heeft een nieuw regime op een enigszins verschillende wijze de volkeren van Joegoslavië tot een politieke eenheid willen brengen.

Na de vereniging heeft de burgerlijke staat, vooral onder impuls van de Serven, gepoogd een eenheidsstructuur op te dringen. De divergerende werking van minderheidsbewegingen, Makedonisch-Bulgaarse, Montenegrijnse en Albanese werd in een eerste periode militair bedwongen en een centralistische grondwet werd met tegenzin van de Kroaten opgelegd. Deze poging eindigde met een dictatuur van de koning. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog was het duidelijk dat deze structuur niet houdbaar was en werd een zekere autonomie toegekend aan de Kroatische staat.

De kommunisten kwamen als machthebbers uit de Tweede Wereldoorlog. In theorie hadden zij de federale structuur van Joegoslavië erkend. Toch trachtten ze, trouw aan de ideologie dat klassentegenstellingen nationale tegenstellingen overheersen, het nationale probleem onder tafel te werken en een eenheidsstructuur op te bouwen. De breuk met Stalin bevorderde de pogingen om een eigen Joegoslavische identiteit en nationaliteit op te bouwen. Met verdergaande liberalisering van het regime doken de nationale tegenstellingen weer op, ook binnen de kommunistische structuren zelf. Schoorvoetend werd dan toegegeven aan de eis Joegoslavië institutioneel federaal te organiseren. De

grondwet van 1974 is de bekroning van dit proces. Economische tegenstellingen en het uitbreken van de crisis dreven de nationale kommunistische partijen definitief uiteen. Het politieke democratiseringsproces, mede in een stroomversnelling gebracht door de gebeurtenissen in de andere kommunistische landen, liet de doorbraak van de oppositiepartijen die het nationalisme incorporeerden vrije loop. Als Joegoslavië overleeft, zal het in een confederale structuur zijn.

Als er uit de geschiedenis van het nationaliteitenprobleem in Joegoslavië al iets te leren valt, dan lijkt het hetvolgende. De klassieke theorie dat klassenverschillen primeren op nationale verschillen is uiterst precair. Alleen al uit strategische redenen is het beter nationale identiteiten te erkennen. Zoniet levert men constant voer voor kritiek aan de tegenstander. Maar er is meer. De erkenning van een eigen nationale identiteit -wat vormen van bredere solidariteit niet uitsluit- lijkt een waarde op zich. Zoals ook de Britse socialist Miller¹⁸ erkent, kan universalistische rationaliteit maar tot praktische realisatie komen via lokale solidariteit. Men kan natuurlijk van mening verschillen hoe groot de eigen groep (of groepen) wel moet(en) zijn, maar de concrete verwezenlijking van waarden moet in beperkte kringen gebeuren. Zoniet kan de kloof tussen principes en realiteit zeer groot worden¹⁹.

Dit is wellicht het euvel waaraan het Joegoslavisch socialistisch zelfbeheer het meest leed. Ik geloof nog altijd dat het een prachtige ideologische constructie is, maar behalve in sommige ondernemingen in Slovenië is het nooit werkelijk tot duurzame ontplooiing kunnen komen.

Maar dit is nog een ander verhaal.

Eindwoord

“Zoals alle nationale groepen met een getormenteerde geschiedenis van strijd voor nationale rechten zijn de Joegoslaven gevoelig, romantisch, en soms aggressief bij het uitdrukken van hun nationale gevoelens. Zij zijn vlug op hun pik getrapt en traag in het vergeten van beledigingen; de sympathie waarop zij voor hun zaak bij anderen aanspraak menen te kunnen maken, is niet altijd in verhouding tot hun bereidheid het standpunt van een ander te begrijpen. Mensen met dit soort van temperament valt het moeilijk praktisch te zijn en Joegoslavië te zien als een wederzijds gunstige overeenkomst waarbij verschillende volkeren samenwerken in de wetenschap dat het veel slechter is het niet te doen.” (Shoup in het wijze jaar 1968).

NOTEN.

1. COHEN,L and P.WARWICK. *Political Cohesion in a Fragile Mosaic: the Yugoslav Experience*. Boulder, Westview Press, 1983, p. 1.

2. Eigen vertaling

3. *Intervju*. Jamcim,revansisma nece biti. Danas,1.5.1990,p.12.

4. *De Morgen*,8.5.1990,p.9. De Radicale Partij was een extreem Servisch-nationalistische partij voor Wereldoorlog Twee .Zeer onlangs werd ze in Belgrado heropgericht. "De zaal was versierd met vlaggen van de Servisch-ortodoxe kerk en van de Radicale Partij, met de Servische vlag, met het borstbeeld en portretten van Nikola Pasic en met een spandoek:"Kosovo is Servië". Tot voorzitter werd bij handgeklap Veljko Guberina verkozen. *Politika* (Beograd),30.4.1990, p.2. .Hoewel N.Pasic eerder Groot-Servische aspiraties had, stond hij in 1917 onder druk van de geallieerden en na de Russische revolutie toch de vorming van Joegoslavië toe. (SHOUP,1968,8).

5. SLOBODNI DOM. *Glasiło HSS*. Op p.5 wellicht de grijnzende kop van Radic, die in 1904 samen met zijn broer de *Hrvatska Seljacka Stranka* (HSS) of Kroatische Boerenpartij oprichtte."Tegenstanders dachten dat hij gek was, medestanders vonden hem geniaal".

Intervju(Beograd), 7.9.1989, p. 51..

6. Zie bv IATRIDES(1968). Ook DJILAS(1962) heeft over de toenaderingspogingen en de houding van Stalin tot de Bulgaarse leider Dmitriov "historische" dingen te zeggen.

7. Natuurlijk identificeren we ons niet met zijn harde aanpak tegenover Kosovo of met zijn economische eisen op grond van de achterstelling van Servië vanwege een Pro-Slovense of Kroatisch beleid. Sommige van zijn argumentaties lijken ons nochtans redelijk en niet in de gekende zwart-wit stijl af te doen. In dit stuk trekken we hoofdlijnen en komt zijn rol er toch onvermijdelijk negatief uit.

8. Zecevic,V. Debata U SK Srbije.Vreme polaganje racuna. *NIN*,29.11.1987,p.24

Smena u Srbiji.Biografija kojoj se moze verovati.*NIN*,20.12.1987,p.8.

9. Voor een goede belichting en redelijk voorstel tot oplossing, zie HORVAT(1988).

10. PAVLOWITCH(1971,25). Hoe verder men in de geschiedenis teruggaat hoe uiteenloper de theorieën worden van de "nationale" etnologen. Vooral Makedonië en Kosovo zijn het object van deze studies. Voor propagandadoeleinden wordt er vaak op teruggegrepen door afscheidingsbewegingen. Wij laten de verre oorsprong en de legitimatievraag die ermee gepaard gaat verder in het midden.

11. DJURDJEVIC (1986, 279).
12. Najvece stete u beogradskoj i vojvodjanskoj privredi. *Intervju*, 27.4.1990, p.24.
13. SHOUP(1968,115) citeert de tekst van de AVNOJ-vergadering volgens dewelke elke natie recht heeft op afscheiding én samensmelting met andere naties. In het voorwoord tot de grondwet van 1974 wordt het recht op afscheiding wel duidelijker gedefinieerd dan in de eigenlijke grondwetsartikelen (USTAV,1974).
14. COHEN(1983).
15. Cfr. Banac (1984).
16. *Maspok* is een afkorting voor massabeweging. Matica Hrvatska is een culturele instelling die het nationale Kroatische erfgoed verdedigt. Een goede beschrijving van de nationalistische ontwikkelingen vindt men o.a. in RUSINOW (1977) en BILANDZIC (1979).
17. Djilas schreef hierover niet alleen uitgebreide mémoires, maar ook aangrijpende verhalen. Voor een Franse vertaling van deze laatste, zie DJILAS(1966).
18. MILLER(1989).
19. Vergelijk met het Interview van R.Supek over de huidige relevantie van Praxis, het belangrijke creatief-marxistische filosofische tijdschrift dat in het midden van de jaren zestig de strijd aanbod met het orthodoxe stalinisme en in het begin van zeventiger jaren verboden werd. J.Lovric. *Mislenje kao diverzija*. Danas(Zagreb), 2.6.1987,p. 14. Buitenlandse onorthoxe marxisten zetten het tijdschrift voort onder de naam *Praxis International*. In die tijd hield men ook de befaamde zomerschool op het eiland Korcula. Het ziet er naar uit dat de jongere generatie die traditie dit jaar weer zal opvissen in Budva.

Bibliografie

BANAC, *Nacionalno pitanje U Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb, Globus, 1984.

BROEKMEYER, e.a. *Joegoslavië in crisis*. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1985.

CARTER, A. *Democratic reform in Yugoslavia. The changing role of the party*. London, Frances Pinter, 1982.

BILANDZIC,D. *Historija Socijalisticke Federativne epublike Jugosla vije. Glavni Procesi.*

Zagreb, Skolska Kniga, 1979.

COHEN,L. and P.WARWICK. *Political Cohesion in a fragile mosaic. The Yugoslav experience.*

Boulder, Westview Press, 1983.

DJILAS,M. *Gesprekken met Stalin.*

Amsterdam,echt,1962.

DJILAS,M. *L'exécution. Nouvelles.*

Paris,Calman-Lévy,1966.

DJILAS,M. *Une guerre dans la guerre.*

Paris,Laffont,1977.

DJURDJEVIC,I. i V.SALJIC. Zaostanje teritorije SR Srbije bez teritorija SAP u privrednom razvoja, in: IEN, *Jugoslovenska Privreda iz medju stagnacije i razvoja.*

Beograd,BIGZ,1986.

HORVAT,B. *Kosovsko Pitanje.*

Zagreb, Globus, 1988.

IATRIDES,J. *Balkan Triangle. Birth and decline of an alliance across ideological boundaries.*

The Hague, Mouton, 1968.

MARKOVIC,M.The tragedy of national conflicts in "Real Socialism".

The case of theYugoslav Autonomous Province of Kosovo.

In: *Praxis International*, Jan. 1990, p 408- 25.

MILLER,D. In what sense must socialism be communitarian ?

In: *Social Philosophy and Policy*.,1989,2,p.51-73.

PAVLOWITCH,S. *Yugoslavia.*

New York, Praeger, 1971.

RUSINOW, R. *The Yugoslav Experiment 1948-974*.
London, Hurst, 1977.

SHOUP, P. *Communism and the Yugoslav National Question*.
Columbia, University Press, 1968.

USTAV Socijalisticke Federative Republike ugoslavije.
Beograd, Savremena Administracija, 1974.